

NAHÇIVAN TARİHİ VE KALELERİMİZ

İsmail Hacıyev¹

Aktaran: Nazım Muradov²

Azerbaycan halkı asırlar boyunca yabancılara karşı mücadele etmiştir. Bunu, arkeolojik kazılarda bulunan maddî medeniyet nünuneleri, yazılı kaynaklar ve Azerbaycan topraklarındaki muhteşem kaleler de bir kez daha ortaya koymaktadır. Azerbaycan'ın bölünmez bir parçası olan eski Nahçıvan toprağı da müdafaa kaleleri bakımından hayli zengindir. Coğrafi konumu, bereketli topraklara sahip olması, Batı ile Doğu'yu birleştiren ticaret yollarının buradan geçmesi, birçok yabancı işgalcinin Nahçıvan'a göz dikmesine sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı da yerli halk, en eski çağlardan beri korunma amaçlı kaleler yapmıştır. Bu kaleler genellikle ya doğal kayaların üzerine veya stratejik noktalarda kurulmuştur. Bunlardan Oğlankale, Çalkankale, Elincekale, Yezidabad Kalesi, Harabe-Gilan Kalesi, Abbasabad Kalesi ve diğerlerini sayabiliriz. Bu kalelerden her birinin, Nahçıvan tarihinin belli bir döneminin öğrenilmesinde özel bir yeri ve önemi vardır (Şek. 1).

1. Eski Şerur toprağının koynundan akan Arpaçayı, daha milattan önceki dönemlerde bile bu yerlerde yaşayan ahalinin hayatının temeli olmuştur. Atalarımız, Arpaçayı'nın yukarı kısmından başlayarak onun sağ ve sol kıyılarında güçlü istihkamlara sahip Avcılar tepesi, Oğlankale, Kız Kalesi, Karasu Kalesi ve başka eski yerleşim yerleri kurmuşlardır. Arpaçayı vadisine yerleşmiş Şerur'un eski sakinleri, M.Ö. 5. bin yılın sonlarından başlayarak miladın ilk asırlarına kadar çok uzun bir tarihî sürecin izlerini taşıyan zengin maddî medeniyet abideleri ortaya koymuşlardır.

Bu toprakları yurt edinmiş Şerur'un eski sakinleri, yüzyıllar boyunca yerleşik hayat yaşayarak tarımla uğraşmışlardır.

Arpaçayı abideleri, genel olarak eneolit, tunç dönemine aittir. Karatepe dağındaki Oğlankale kadim yerleşim yerlerinde ilk defa 1936'da ünlü arkeolog-etnograf E. Alekberov tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır. Arpaçay Nehri boyundaki abidelerin tamamını 1970'lerden beri inceleyen tarihçi-arkeolog Prof. Dr. V. Aliyev, Oğlankale ve

¹ Prof. Dr., Tarih Bilimleri Doktoru, Nahçıvan Devlet Üniversitesi Rektör Yardımcısı.

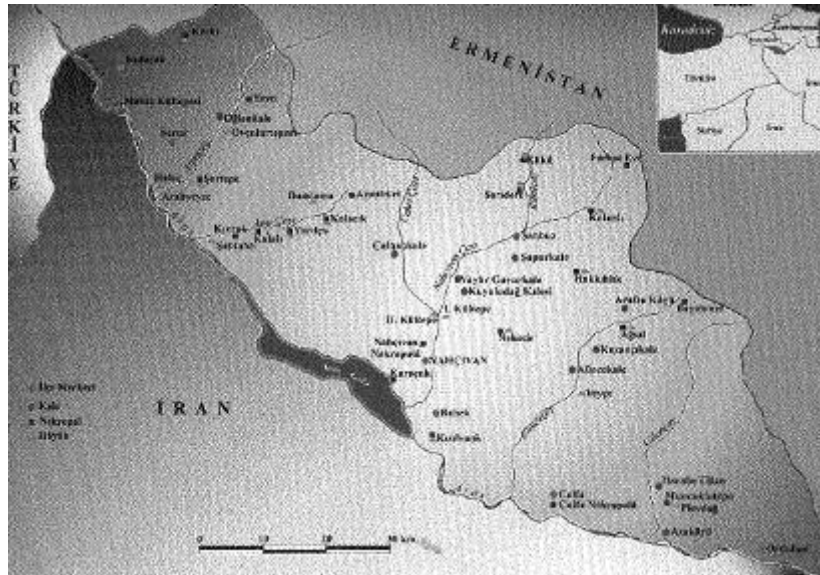
² Araş.Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

İsmail Hacıyev

onun çevresindeki eski yerleşim yerlerinde oldukça zengin medenî katmanlar ortaya çıkarmıştır.

Araştırmacı, Şerur'un eski yerleşim yerinin Karatepe dağının üzerinde olduğu şeklinde kesin bir sonuca varmıştır. Oğlankale, tunç döneminin kale-şehir tarzındaki bir yerleşim yeridir. Bu kale Nahçıvan arazisindeki en eski dairevi abidelerdendir.

Kalenin kurulduğu dağın güney ve batı tarafları adeta basamak basamak, iç içe geçmiş bir yapıya sahiptir. Surlarının yüksekliği üç metreye kadar ulaşmaktadır³. Dağın tepesinde, planda karelerle gösterilen, istinadgâh bulunmaktadır. İstinadgâhın içeri kısmında siyah bazalttan yuvarlak ana sütunlar ortaya çıkarılmıştır.⁴ Arkeolojik kazılar sırasında bulunan mimarî kalıntılar, burada saray ve ibadet yerlerinin olduğunu gösterir. Araştırmalar neticesinde Arpaçayı'nın sol kıyılarında, daha milattan önce IV-III bin yıllarında uzun süre tarımla uğraşan kavimlerin yaşadığı ortaya çıkarılmıştır.

Şek.1.

³ E. Salamzade, K. Memmedzade, *Azərbaycan Memarlığının Naxçıvan Mektebi Abideleri*, Bakü, 1985, s. 88

⁴ Ay. yer.

Nahçıvan Tarihi ve Kalelerimiz

Oğlankale mimarî yapısı bakımından Azerbaycan taş mimarisinin en eski tarzlarından biri sayılmaktadır⁵ (Res.-1). Bazı araştırmacılar, Oğlankale'yi "Erba" kale şeklinde adlandırıyorlar⁶. "Erba" kelimesinin etimolojik açıdan incelenmesi, bu kelimenin Türkçe olduğunu göstermektedir. Nahçıvan kalelerinden bahseden Prof. Dr. M. Seyidov, Oğlankale'nin ilk adının "Arba" olduğunu söylüyor. "Arba" (Oğlankale) adı, "ar" ve "ba" terkiinden oluşan birleşik bir kelimedir.⁷ Birçok Türk lehçelerinde "ar" (er, ér, ir), erkek adam, yiğit; "ba" ise korumak, müdafaa etmek anlamlarına gelmektedir. Bu hâlde, "Arba" ("Erba"), koruyan, hamî, hilas eden adam, yiğit demektir. Kaleye, kale-şehire böyle bir adın verilmesi gayet doğaldır. Çünkü, eski insan, kaleye, kale-şehirciğe, kendisini, ailesini, aşiretini koruyan bir yapı, bir er gibi bakmıştır. "Erba" kelimesinin, anlamca "Oğlankale"nin eski versiyonu olduğu kanıtlanmıştır.

2. Nahçıvan'da bütün ihtişamıyla kendini gösteren, Azerbaycan Türklerinin kahramanlık ve Nahçıvan diyarının orta çağ tarihinde önemli bir yere sahip olan Elince Kalesi, Doğu'nun en muhkem kalesi olan Bezz Kalesi kadar dikkat çeker (Res. 2). Bu kale, Nahçıvan şehrinin 30 km doğusunda, Elince nehrinin orta kısmında, Hanağa köyü arazisinde, 1700 metre yüksekliğe sahip yekpare bir kaya parçasını andıran yalçın kayalı Elince Dağı'nın üzerine kurulmuştur. Kale, müdafaa bakımından oldukça stratejik bir mevkiye sahiptir. Elince Kalesi'nin tarihiyle, Azerbaycan Türkleri'nin özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi arasında sıkı bir ilişki vardır (Res. 3).

Elince Kalesi hakkında, tarihçilerden Stepan Asoxik (928-1019), Stepanos Orbelian (1258-1304), Nesevi (13. yy.), Şerafeddin Ali Yezdi (15. yy.), İspanya sefiri Klavixo (15. yy.), Türk seyyahı Evliya Çelebi (17. yy.) ve diğerleri bir hayli malumat vermiş, orta yüzyılların toplumsal ve siyasi olaylarından bahsederken bu kaleden de önemle söz etmişlerdir.

15. yy. İspanya sefiri Ryo Gonzales dö Klavixo günlüğünde, Elince Kalesi'ni çok güzel tasvir ediyor: Elince Kalesi yüksek ve yalçın bir dağın üzerinde sur ve burçlarla çevrilmiştir. Surların içerisindeki dağ yamaçlarının aşağı kısımlarında bağlar, meyve bahçeleri, tarlalar, meralar, pınarlar ve havuzlar vardır. Kasr ve küçük kale dağın tepesindedir"⁸.]

"Elince" kelimesi üzerine çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Kale, ismini eski bir Azerbaycan Türkçesi kelimesi olan "Alan"dan almıştır. Bu kelime, eski Türkçedeki

⁵ K. Memmedzade, *Azerbaycan Tikinti İncileri*, (?), s. 25.

⁶ A. Ayvazyan, *Naxçıvan MSSR'in Ermeni Arxitektura Abideleri*, (?), s. 177.

⁷ M. Seyidov, "Naxçıvan Qalaları", *Ulduz Dergisi*, No: 11, 1984, s. 51

⁸ R. Memmedov, V. Piriye, "Teymurleng'in Elince Seferi", *Elm ve Heyat Dergisi*, No: 9, 1977, s. 31

"düzlük", "meydan" anlamlarına gelmektedir. ASE'de (Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi'nde) de kalenin ismi Alandik'le bağlantılı olarak açıklanıyor.⁹

Mahmut Kaşgarlı'nın 11. yy.'daki "Divan-i Lügat it-Türk"ünde "alanq" kelimesi, "düzlük", "açık yer" olarak açıklanıyor, "-cik" ise Türkçedeki küçültme ekidir¹⁰. M. Köprülü, "Alancuk" kelimesinin, Selçuklu Türklerine ait olduğunu ve "küçük meydan" anlamına geldiğini göstermektedir¹¹. Fakat "Alan"ın, sadece Selçuklularda değil, diğer Türk boylarında da, aynı zamanda Azerbaycan Türkçesi'nde de kullanıldığını belirtmek gerekir. Günümüz Azerbaycan Türkçesinde ise "düzlük" anlamında "alan" değil, "aran" kullanılmaktadır. "l"nin "r"ye dönüşmesi Türkçeye özgü fonetik bir hadise olduğundan "alan"ın "aran"a dönüşmesi de gayet tabiidir. Bu kelimenin "aran" şekli, 5.-7.yy.'da kullanılmıştır. Zira, birçok orta asır kaynaklarında, özel yer adı olarak "Aran" ve "Alran" kelimeleri görülüyor. 13. yy.'ın ünlü Arap tarihçisi Yakut el-Hemevî, "Mücem el-büldan" eserinde haklı olarak "Arran" kelimesinin Arapça değil, yerli bir anlam taşıdığını yazmaktadır¹². Büyük bir olasılıkla, bu kelime Türkçe'den geçmiştir. Kaleye bu adın verilmesi bir tesadüf değildir. Çünkü, "alan", eski Türkçe'de "düzlük", "meydan" anlamına geliyor.¹³ Gerçekten de kalenin yukarı kısımları düz bir alandan ibaret olup meydana benzemektedir. Bazı araştırmacılara göre, Elince Kalesi, milattan önce yapılmış, miladın 5. yy.'na kadar da yeniden inşa edilmiştir. Yazılı kaynaklar ise kalenin, 909'da yapıldığını yazıyor¹⁴. Azerbaycan Halk Edebiyatı'nın değerli abidesi olan "Dede Korkut"un 10. boyunda "Uşun Koca oğlu Segrek'in Destanı"nda, Elince Kalesi muhkem ve güvenli bir istihkâm olarak gösteriliyor¹⁵.

Orta çağların toplumsal-siyasî hadiselerinden bahsedilirken, Elince Kalesi ile ilgili birçok tarihî olay da zikrediliyor. Yazılı kaynaklarda, kalenin erken-orta asır tarihine dair bilgilerin çok az olduğu bir gerçektir. Ebubekr Tehranî, "Kitab-ı Diyarbekiriyye" sinde Abbasî halifelerinden Hadi (785-786) ve Harun er-Reşid'in (786-809) hükümlerinde Kıpçak Han'ın o sırada Gürcülerin elinde olan Elince Kalesi'ni ele geçirdiğini yazıyor.¹⁶ 12. yy.'dan sonra ise tarihî kaynaklar, Elince Kalesi'nden sık sık bahsederler. Mevcut tarihî belgeler Azerbaycan Atabeyleri Eldenizler'in hakimiyet yıllarında Elince Kalesi'nin, gerek askerî, stratejik ve gerek iktisadî ve siyasî mevkisinin yükseldiğini göstermektedir. Bu kaleden, Eldenizlerin

⁹ ASE (Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi), C. 4, Bakû, 1980, s. 182.

¹⁰ E. Demircizade, *Kitab-ı Dede Korkut Destanlarının Dili*, B., 1959, s. 73.

¹¹ M. Köprülü, Alancak, *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 302-304.

¹² *Yaqt el-Hemevî: Mu'cam el-Buldan*, Bakû, 1983, s. 10

¹³ ASE, 4. c., B., 1980, s. 182

¹⁴ *Azerbaycan Tarihi*, 1. c., B., 1994, s. 351.

¹⁵ *Kitab-ı Dede Qorqud*. Tertib edenler: F. Zeynalov, S. Elizade, B., 1988, s. 208-209

¹⁶ Ebubekr Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekiriyye*, (?), s. 17.

Nahçıvan Tarihi ve Kalelerimiz

devlet hazinesinin korunması ve hükümdar ailesinin güvenliğinin sağlanması için de bir sığınma yeri olarak yararlanılmıştır. Atabey Hükümdarı Muhammed Cahan Pehlivan'ın karısı, Nahçıvan hâkimi Zahide Hatun'un esas ikâmetgâhı, o dönemde Elince Kalesi'ndeydi ve Eldenizler Devleti'nin hazinesi burada korunuyordu¹⁷. XIII. yy.'da Atabey Müzeffereddin Özbek, Orta Asya hükümdarı Celaleddin Harzemşah'ın Azerbaycan'a akını sırasında ona mukavemet edemeyeceğini anlayarak bu kaleye sığınmış, düşmana karşı buradan mücadele etmek istemiş, fakat 1225'de Celaleddin'in işgalci orduları ile savaş sırasında helâk olmuştur¹⁸. Orta asır tarihçisi Şehabeddin Muhammed en-Nesevî'nin "Sirat es-Sultan Celaleddin Mengburnî" adlı eserinde de Elince Kalesi hakkında geniş bilgiler verilmiştir.

Sarp ve yalçın bir dağ zirvesine kurulmuş Elince Kalesi, alınmaz olarak kabul ediliyordu. Hülagu, Çobanî ve Celayir baskınları sırasında ele geçirilen sayısız hazinelerin, zaman zaman Elince Kalesi'nde korunmasının sebebi de buydu¹⁹. Timurlenk'in orduları, Elince Kalesi'nde ciddi bir mukavemetle karşılaşmıştı. 1386'da Azerbaycan topraklarına girdiklerinde Tebriz'i terketmek zorunda kalan **Celairî** emirlerinin bir kısmı, Elince Kalesi'nde bir araya gelmişlerdi. Celairîler, bu kalenin stratejik önemini anladıklarından onu sürekli daha da muhkemlendirmek için çaba sarfetmişlerdi. Celairîlerin devlet hazinesi bu kalede saklandığından Sultan Ahmet, kalenin korunması için, oğlu Melik Tahir'i ve komutan Emir Altun'ı atamıştı²⁰.

Ortaçağ tarihçilerinden Şerafettin Ali Yezdî, Abdurrazak Semerkendî, Hamdullah Mustovfî Kazvinî, oğlu Zeyneddin Kazvinî ve diğerleri orta çağdaki siyasî olaylardan bahsederken Elince Kalesi'nin o dönemdeki önemine geniş yer vermişler. Elince Kalesi'ne bağlı tarihî olaylar, Nahçıvan'ın orta asır tarihinin birçok meselelerinin öğrenilmesi açısından çok önemlidir.

Timurlenk'in Nahçıvan'a hücumu, Elince Kalesi'nin müdafaası, on iki yıllık mücadeleden sonra işgali, birçok kaynaklarda gösterilmiştir. İbn Arapşah'ın verdiği bilgilerden, Elince Kalesi'nin müdafaası için atanmış Emir Altun ile Sultan Ahmet'in oğlu Sultan Tahir arasındaki çekişme sonucunda, Emir Altun'un askerî birliklerinin dağıtıldığı, kendisinin de haince katledildiği öğrenilmektedir. Bu yetenekli komutanın öldürülmesi ve kaledeki karışıklıklar, kalenin müdafaacılarını da etkilemiş, komutan ve askerlerden bir kısmı Sultan Tahir'e sırt çevirip kaleyi terketmişlerdi. Sultan Tahir de hazineyi alıp akrabaları ve maiyetiyle Bağdat'a kaçmış, Timurlenk'in ordusu da hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın kaleyi ele geçirmişlerdi.

¹⁷ R. Memmedov, *Nahçıvan Şehrinin Tarihi Oçerki*, B., 1977, s. 76.

¹⁸ Z. Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyleri Dövleti*, B., 1985, s. 125.

¹⁹ *Azerbaycan Tarihi (İlk Çağlardan 1870'lere Kadar)*, B., 1996, s. 305.

²⁰ *Ay. yer.*

İsmail Hacıyev

Elince Kalesi orta çağlarda askerî ve stratejik bakımdan çok özel bir yere sahipti. Bunun dışında, birçok devletin darphaneleri de bu kalede bulunuyordu. Buluntu madenî para örnekleri, Celayirî sultanları adına burada para basıldığını göstermektedir. 1405'de Timurlenk'in ölümünden sonra kale, tekrar Celayirîlerin ve Karakoyunluların eline geçmiştir. Timurlenk'in oğlu Şahruh'a karşı mücadelede yenik düşen ve kardeşlerinin ihanetine uğrayan Karakoyunlu İskender, ailesi ile birlikte Elince Kalesi'nde saklanmaya mecbur olmuştur.²¹ İskender, burada öldürülmüş ve kale, Cahanşah'ın eline geçmiştir.

Elince Kalesi, bir müddet de Akkoyunlular'ın ve Safevîler'in yönetiminde kalmıştır. Azerbaycan'da orta çağlarda zuhur eden ve sürekli devam eden feodal çekişmeler ve kavgalar sebebiyle Elince Kalesi dağılmış ve siyasi önemini kaybetmiştir.

3. Aras ve onun kolları boyunca yer alan topraklar Azerbaycan'ın en eski medeniyet merkezlerinden olmuştur(Resim-4). Bu arazinin merkezindeki Şiran şehri orta çağ Azerbaycan medeniyet ve ekonomisinde önemli bir yere sahip olmuştur²². Tarihî kaynaklarda, bu şehrin adına ilk olarak Arap tarihçisi Ebü'l-Muhammed Ahmet İbn Esam el-Kufî'nin eserlerinde rastlanmaktadır²³.

Harabe-Gilan, coğrafi alan olarak ise, 10. yy.'dan itibaren bilinmektedir. Harabe-Gilan hakkında 12. yy.'ın sonu 13. yy.'ın başlarında ünlü Arap tarihçisi İ.bni El-Nasir'in "El-Kâmil fit-Tarih" adlı eserinde de bilgi verilmektedir. 14. yy. tarihçisi Muhammed Hinduşah Nahçıvanî Harabe-Gilan'ın çok büyük bir yerleşim yeri olduğunu yazıyor.²⁴ Orta çağların siyasi olaylarında önemli bir yere sahip olan Harabe-Gilan, Ordubad'dan 16 km. uzaklıkta, Yukarı Aza köyünün kuzey-doğusunda, Düylün [Dü Gilan: İkinci Gilan] köyünün güney-batısında, şimdiki Gilançay'ın sol sahilinde bulunmaktadır. Bu şehir hakkında, yukarıda adları zikredilen diğer kaynaklarda da geniş bilgiler mevcuttur. Zekeriyye Kazvinî, "Kiran, (Harabe-Gilan önceleri bu şekilde adlandırılıyordu) dördüncü iklim kuşağı şehirlerindedir, ahalisi Türktür." diye yazıyor.

13. yy.'da yazılmış olan "Acaib ed-Dünya" adlı eserde (Giran) kalesi içinde yer alan yapılar ve burada üretilen mallar hakkında ilgi çekici bilgiler vardır. Moğolların istilası sırasında Nahçıvan'ın ve Giran'ın dağıldığına dair Fransız gezgini Gilyom Rübrük de, "Şark Ülkelerine Seyahat" adlı eserinde değerli bilgiler vermektedir. Eski kaynaklardan ve aynı zamanda mevcut tarihî malzemelerden, Giran şehrinin, M.S. 5.-13. yy.'da en gelişmiş şehirlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. 13. yy.'da Moğolların bu şehri yerle bir etmelerinden sonra bu eski medeniyet merkezinin sukutu başlamıştır. Giran

²¹ ASE, 4. c., B., 1980, s. 182

²² E. Salamzade, K. Memmedzade, *a. g. e.*, s. 93.

²³ *Ay. yer.*

²⁴ K. Memmedzade, V. Kerimov, Xaraba-Gilan Abidesi, "Elm ve Heyat Dergisi", No: 2, 1983, s. 38.

Nahçıvan Tarihi ve Kalelerimiz

Kalesi, daha sonraları tekrar canlanmak istese de, Miranşah döneminde Nahçıvan'daki diğer kalelerle birlikte dağıtılmıştır.

Giran'ın merkezi sayılan dağ yamacında, eski şehri müdafaa amacıyla yapılmış olan kale surlarının kalıntıları, hâla ayakta. Yüksekliği 1-1,5 metreye ulaşan bu kalıntılar, Bakû'daki İçerişehir'in surlarını hatırlatıyor.

4. Sonraki dönemlerde de bazı askerî ihtiyaçlardan dolayı stratejik bölgelerde kaleler yapılmıştır. Bunlardan biri de Abbasabad Kalesi'dir. Kaynaklar, bu kalenin askerî ihtiyaçtan dolayı yapıldığını bildirmektedir. I. Rusya-İran savaşı sırasında (1804-1813) defalarca yenilgiye uğrayan İran tarafı, Nahçıvan Hanlığı'nın arazisinde askerî, stratejik mevkiisini güçlendirmeye büyük önem veriyordu. İran komutanlığı bu amaçla kaleleri tamir ettiriyor ve kendi güvenliği için yeni kaleler yaptırıyordu. Şahzade Abbas Mirza'nın arzusu ile Fransız mühendisleri tarafından Nahçıvan yakınlarında ve İran velihahtı adına yapılmış Abbasabad Kalesi de böyle kalelerdendir. Bu kale Nahçıvan'ın 10 km. güney-batısındadır. Abbasabad Kalesi, Aras nehrinin üzerindeki geçit bölgesini korumakla birlikte Güney Azerbaycan'a giden yolu da kontrol altında tutuyor ve gerektiğinde bu yolu kapatabiliyordu. Kale, İran mevkilerinin, Rusların hücumlarından korunması için de önemli bir mevki sayılıyordu.

Abbasabad Kalesi, bir zamanlar bu bölgede var olan eski Astabad yerleşim yerinde, I. Rusya-İran Savaşı yıllarında yapılmıştır. 1834-1835 yıllarında Nahçıvan'da bulunmuş F. Korf, kalenin yapım tarihi ile ilgili şunları yazıyordu: "Ben, bu ülkede, Abbas Mirza tarafından yirmi beş yıl önce yaptırılmış Abbasabad Kalesi'ni gördüm. Kale, Abbas Mirza'nın hizmetinde bulunmuş bir Fransız mühendisinin planına göre yapılmıştır"²⁵.

Kaynakların verdiği bilgilerden, Abbasabad Kalesi'nin, I. Rusya-İran savaşı sırasında Fransızlar tarafından yapıldığını, Gülistan Anlaşması'ndan (1813) sonra ise İngilizler tarafından tamir edilerek yeniden kurulduğunu söylemek mümkündür. Muhtemelen, kale, Nahçıvan Hanlığı'nın Rusya tarafından işgalinden sonra bakımsızlıktan işe yaramaz bir hâle gelmiştir. Genel olarak, Abbasabad, kim tarafından yapıldığı bir tarafa, İran ordusunun Güney Kafkasya'daki önemli kalelerinden biri olarak Azerbaycan'ın güneyine (Güney Azerbaycan'a) giden yolun güvenliği açısından stratejik bir mevkiye sahip olmuştur.

Abbasabad Kalesi'nin fethi, işgali İhsan Han'la birlikte anılır. İhsan Han, merkezi yönetimin temsilcileriyle hesaplaşmadan, (General) Paskeviç'i Abbasabad'a davet etmiş ve kaleyi ona teslim etmiştir. İran tarihçisi, İhsan Han'ın, Ağa Mehemmed Han (Kacar) tarafından kör edilmiş babasının intikamını almak için bu adımı attığını düşünüyor²⁶.

²⁵ F. Korf, *İran Hakkında Hatıralar*. 1834-1835, s. 7.

²⁶ F. Eliyev, M. Eliyev, *Nahçıvan Hanlığı*, B. 1966, s. 100.

İsmail Hacıyev

Sonuç olarak, Nahçıvan'daki kalelerin tarihinin öğrenilmesinin, Nahçıvan tarihinin de birçok karanlık sayfalarına ışık tutacağına inanıyoruz.